

zapysky istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Vyp. 42. S. 132-136. [in Ukrainian].

13. Feldman, O. (1987), Izrailska presa pro brativ Sheptytskykh (Korespondentsiia z Yerusalymu) [Israeli press about the Sheptytsky brothers (Jerusalem correspondence)] // *Vyzvolnyi shliakh: suspilno-politychnyi i naukovo-literaturnyi misiachnyk*. Vydaie «Ukrainska vydavnycha spilka». London. Sichen, Kn. 1 (466). Richnyk XL. S. 22-26.

14. Shchupak, I. (2017), Ukrainski riativnyky yevreiv pid chas Holokostu: pytannia istoriohrafii [Ukrainian rescuers of Jews during the Holocaust: historiography] // *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. Vyp. 27. S. 240-303. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Idvu_2017_27_16 (data zvernennia: 15.10.2018) [in Ukrainian].

Одержано 03.09.2018.

УДК 94]:355.11-044.332(47+57) «198»

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2018-44-88-98>

Островик Дмитро,
аспірант кафедри історії та культури
України

Ostrovyyk Dmytro,
a postgraduate student of Department of
History and Culture of Ukraine

dima_ostrovyyk@ukr.net

dima_ostrovyyk@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-7435-7035>

<http://orcid.org/0000-0001-7435-7035>

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-
Хмельницький, Київська обл., Україна,
08401

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University,
30, Sukhomlynsky Str.,
PereiaslavKhmelnytskyi, Kyiv region,
Ukraine, 08401

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ВОЇНІВ-«АФГАНЦІВ» В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У РАДЯНСЬКОМУ СОЦІУМІ 1980-х рр.

Проблема «виходу із війни» є чи не головною серед комплексу проблем післявоєнної адаптації учасників бойових дій. Оскільки, життя на межі смерті, побачені, перенесені каліцтва, загибель тих, хто поруч, даються знаки учасникам війни тривалий час після її закінчення. У її вирішенні чи не головну роль відіграють умови соціальної адаптації конкретних суспільних реалій. Серед яких – позиціонування та «представлення» бійців у соціумі, їх сприйняття у мирному співіснуванні, створення умов для їх самореалізації та інше.

У статті на основі спогадів «афганців», матеріалів преси, досліджень у галузі історії, політології, психології та окремих архівних матеріалів робиться спроба прослідкувати психологічний стан воїнів-«афганців», що поверталися з війни. Простежено реалії радянської дійсності, в яких вони перебували.

Аналіз джерел засвідчив низку негативних моментів щодо демобілізованих військових. Зокрема, «трансляція» у радянський соціум «перекручених», дозволених на «партійний лад» даних щодо перебування «Обмеженого контингенту» в Афганістані, замовчування правдивої інформації про бойові дії та участь у них радянських військ формувало у громадян «бачення» афганських реалій відмінне від того, яке було у їх безпосередніх учасників та викликало «соціальні занепокоєння» у «афганців».

Упереджений образ «чужої» та «віддаленої», «незрозумілої» війни, що складався у радянському соціумі, переносився на співвітчизників, військових, що брали у ній участь. Доведено, що це не сприяло ні індивідуальній, ні колективній самореалізації «афганців» у суспільстві.

Ключові слова: Афганістан, війна, воїни-«афганці», адаптація, замовчування, спогади, соціум.

PROBLEMS OF ADAPTATION OF WARRIERS – «AFGHANTS» IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION PROCESSES IN THE SOVIET SOCIUM OF 1980s.

The problem of «getting out of war» is almost the main among the complex problems of post-war adaptation of combatants. Because life on the verge of death, seen, suffered injuries, the death of those who are assigned to the participants of the war for a long time after its completion. In deciding whether or not the main role is played by the conditions of social adaptation of specific social realities. Among them - positioning and «representation» of fighters in the society, their perception of peaceful coexistence, creation of conditions for their self-realization, and others.

An article attempts to trace the psychological state of the warriors – «Afghans» who returned from the war on the basis of the memoirs of «Afghans», press materials, research in the field of history, political science, psychology and certain archival materials. The realities of the Soviet reality in which they were located are traced.

The analysis of the sources showed a number of negative points about the demobilized military. In particular, the «broadcasting» to the Soviet society of «distorted» data allowed on the «party system» regarding the presence of the «Limited Contingent» in Afghanistan, the silencing of true information on hostilities and the participation of Soviet troops formed a «vision» of Afghan realities from citizens different from what was their direct participants and caused «social worries» from the Afghans. The biased image of «alien» and «distant», «incomprehensible» war, which was in the Soviet society, was carried over to compatriots, the military who took part in it. It has been proved that this did not contribute to the individual or collective self-realization of the «Afghans» in society.

Keywords: Afghanistan, war, warriors, «Afghans», adaptation, silence, memories, social life.

Питання повернення бійців з війни, умови їхньої адаптації та функціонування у мирному соціумі потребують усебічного міждисциплінарного аналізу. З огляду на те, що проблема «виходу з війни» не менш, а, можливо, – більш складна, ніж «входження» у неї, її вивчення відбувається на зрізі історичних, психологічних та соціологічних досліджень. Особливий інтерес до вивчення збройних конфліктів, адаптації їхніх учасників до умов мирного життя відбувається на тлі переломних моментів розвитку держави та суспільства. Один із таких розпочався унаслідок бойових дій на Сході нашої держави та виокремив низку викликів сучасного державотворення. Чільне місце серед них займає розбудова українського війська, забезпечення належних умов медико-психологічної реабілітації, сприяння індивідуальній та колективній самореалізації ветеранів у мирному житті.

Виконання державними інституціями та суспільством вказаних завдань значною мірою залежить від вивчення та засвоєння історичного досвіду. Тут у нагоді може стати досвід воїнів-«афганців, котрі були учасниками однієї із найдовших та кровопролитних «малих» воєн ХХ ст. З-поміж інших особливостей, «афганська» війна виокремлювалась специфічним ідеологічним «оформленням» протягом всього періоду перебування Обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані, що, безумовно, впливало на внутрішню суспільну дійсність щодо «афганської» війни з боку радянського суспільства, формувало ставлення громадян до афганських подій та не могло не позначитися на

демобілізованих бійцях, котрі повертались з Афганістану. Обравши у якості об'єкту дослідження спогади воїнів-«афганців», їхні інтерв'ю, газетні публікації, наукову літературу, ставимо мету висвітлити окремі аспекти соціальної адаптації «воїнів-інтернаціоналістів» у суспільних реаліях радянського соціуму 1980-х рр.

Окремі аспекти теми висвітлювались як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Зокрема, в українській історіографії, в контексті «афганського» руху, політичних та соціальних наслідків війни тему репрезентує С. Червонописький [30, 31]. Соціально-психологічні особливості ресоціалізації учасників бойових дій розкриті у Г. Ломакіна [17]. Зарубіжна історіографія представлена роботами О. Ляховського [18], О. Сенявської [23, 24], котрі порушували проблему «виходу комбатантів з війни» на прикладі ХХ ст., Д. Ольшанського – фахівця у галузі соціальної психології [22]. Однак бойові дії на Сході України повинні спонукати науковців до вивчення історичного досвіду і, в першу чергу, – задля уникнення помилок, що мали місце у минулому.

Беззаперечним є твердження, що моральне здоров'я суспільства простежується через ставлення у ньому до проблем людей, їх певних категорій, у тому числі – ветеранів війни. «Афганець» С. Червонописький відзначав, що «афганська» війна, як одна із найдовших та кровопролитних «малих» воєн ХХ ст., не мала рівних за змістом наслідків соціального характеру, до яких дослідник відносить загибелі, каліцтва бійців, наслідки перенесених ними захворювань тощо [30, с.18; 29]. Разом із цим, перебування у складі воюючої армії, в умовах світоглядно чужого регіону накладало свій «відбиток» на радянських військових, що повертались додому. У поданому Ф. Винокуровою уривку листа бійця М. Косинського (с. Качківка, Вінницької обл.) зустрічаємо: «...Багато чого дала мені армія, Афганістан, багато чому навчився, справа не тільки у тому, що оволодів зброєю, технікою, – я став іншою людиною» [8, с.36]. Роздуми з приводу того, що змінилось унаслідок служби в Афганістані, в першу чергу психологічно, зафіксовані у І. Соколова. По поверненню з війни «афганець» закінчив університет, ставши психологом. З приводу внутрішніх, психологічних змін говорив: «Я зараз, коли дивлюсь на той час, думаю, що мені дав Афганістан, розумію, що він «дав» контраст, «забрав напівтони». Я думаю, це він усім дав. Тобто, в усіх залишив слід – у когось стерпний, у когось не стерпний (в душі), в залежності від того, куди людина потрапляла та що вона змушена була робити – чи за наказом командування чи, задля того, щоб вижити» [7]. Вказував колишній розвідник і на вплив Афганістану на «колективні» зміни, що відбувались у «афганців». «...Вже після повернення, коли я подивився на мирне життя, на життя в Союзі, на «перебудовче» життя, до мене почало поступово приходити розуміння відповідальності. Відповідальності за те, що ми робимо. Тому, що ті хлопці – солдати і командири, котрі були разом на бойових, підривались на фугасах, жили в одній реальності з війною, прекрасно розуміли ту відповідальність...» [7].

Очевидно, що вплив війни на психологію її учасників відбувається протягом тривалого періоду після її закінчення. Вивчаючи дане питання, О. Сенявська вказувала на характерні ознаки «фронтового» покоління, серед яких наводила «душевні «злами», зриви, непримиримість, підвищену конфліктність, а також втому та апатію, як реакцію організму на наслідки тривалої фізичної та нервової напруги, яку бійці отримували у бойових обстановках, *при нестачах того ж побуту, тяжких фізичних та психологічних умовах військової служби, проблемах санітарно-гігієнічного забезпечення, що призводили до частих випадків епідеміологічних захворювань бійців* (курсив наш – Д. О.) [23, с. 94-95]. На такі ж «спостереження» «перенесених відчуттів» вказували воїни-«афганці». «Страшне відчуття для молодої людини двадцяти п'яти років, відчувати себе людиною, яка прожила довге життя. Воно, на якийсь період, настільки втомлювало...хотілось «забуття», все забути. Однак, забути не можливо. Пам'ять, вона як «магнітофон» – відтворює періодично: можна «відмотати» і знову все «повториться...»; «...Я перший раз на той час зіштовхнувся із втратою близької людини. Мені тоді було 28-29 років, а я відчував себе старшим своїх ровесників тому, що побачив це горе. Довго мучили «враження» на

рахунок смерті», – говорили офіцери – командир роти «трубопровідників» В. Тітко та льотчик, командир військово-транспортного літака Ан-12 В. Царалов [7]. Очевидно, що у такій же воєнній дійсності перебували 19-20-річні радянські солдати, сержанти в підрозділах, котрі несли службу на сторожових заставах, постах, на бойових виходах, водії бойових машин в автотранспортних колонах та ін. Щодо втоми й апатії, як реакції організму «афганців» на пережите, говорив ще один боєць: «Я побачив у Кабульському госпіталі, в хірургічному відділенні як лежать, здавалося б, здорові, молоді хлопці. Здається, ще стільки міг зробити, але без ніг, або обпечений. З одного боку – велике бажання змінити світ, а з іншого – повне безсилля. Адже війна, – продовжував боєць, – окрім фізичного впливу (калічити тіла), ще більший має на душі. Тобто, більшість людей, котрі пройшли війну, стають «морально» скаліченими» [11].

Очевидно, що відчуття «афганцями» цих внутрішніх «змін» відбувалося на фоні побаченого та пережитого під час військової служби [23, с. 95]. Адже бойові дії несли за собою людські втрати, а бійці, що лишались живими, були свідками загибелі та смертей солдат і офіцерів, афганського населення. Однак пережите бійцями, які повертались з Афганістану, та усвідомлення ними своєї участі в афганських подіях йшло врозріз зі сприйняттям афганської дійсності у радянському соціумі. А. Яворський – льотчик, командир ланки 50-го окремого змішаного авіаполку у своїх спогадах писав, що «...прилітали з Афганістану «чорні тюльпани» (літаки, якими в Союз привозили тіла загиблих воїнів), залишалися наодинці зі своїм горем батьки загиблих воїнів, вели боротьбу зі своїми бідами та недугами «афганці». А держава мовчала. Знала про це і мовчала...» [21, с. 153]. С. Червонописький зазначав, що у воїнів-«афганців» існувало «соціальне занепокоєння», викликане замовчуванням, фальсифікаціями інформації щодо живих та загиблих побратимів [30, с. 44], а замовчування тодішніх реалій формувало у суспільстві негативне ставлення до самих ветеранів [29]. Щодо тривалого замовчування і перекручування «афганської дійсності» в суспільстві та свій погляд на війну висловлювали інші «афганці». Підполковник А. Корчагін в інтерв'ю говорив: «...Що стосується того, хто нас посилав в Афганістан, – я вважаю, що нас посилала Вітчизна, а значить, всі ті, хто в ній живе. У тому числі і той самий чиновник, що «кидає» нам прикрий докір. Адже це і з його мовчазної згоди ми виявились там, за «Чорною» річкою... Неприпустимо інше, – продовжував офіцер, – «відкидання» правди про «афганців». Ми воювали тому, що йшла сама справжня війна. Гинули товариші, відправляли цинкові труни на Батьківщину, а про нас спочатку писали в газетах, що ми допомагаємо афганському селянину випасати худобу, вирощувати врожай, будувати дороги, а в перервах – займаємось бойовою підготовкою, беремо участь в навчаннях. Нас просто зрадили. І де? Вдома» [2, с. 48-49]. Майор А. Черножуков зауважував, що події із висвітленням «афганської» війни в суспільстві вели до того, щоб люди неправильно розуміли одну із трагічних сторінок в історії держави, а згодом – забули про неї [3, с. 43]. Для прикладу відзначимо, що відомості відносно втрат радянських військ в Афганістані за роками було опубліковано в серпні 1989-го року (по завершенню війни) [15].

Висвітлення «афганської кампанії», наприклад у матеріалах преси заслуговує окремої уваги. Однак з переліку відомостей, дозволених до відкритої публікації, щодо дій Обмеженого контингенту радянських військ на території ДРА, у відповідності до постанови ЦК КПРС від 1985 р., поданих О. Ляховським видно, що можна було публікувати відомості щодо дій ОКРВ в Афганістані, однак – «без показу» його участі у бойових діях; висвітлювати організацію і хід бойової підготовки, розміщення в тимчасових містечках військових частин, повсякденну діяльність, проведення спільних із урядовими афганськими частинами навчань «в масштабі не вище батальйону»; відвідування радянських частин керівниками партії та афганського уряду, проведення заходів партійно-політичного характеру і культурно-масової роботи; нагородження радянських військовослужбовців без показу їх конкретної бойової діяльності, що слугувала підставою для нагородження [18, с.297-298]. Український дослідник

О. Ковальков, вивчаючи пропагандистське супроводження афганської кампанії відзначав, що «афганська війна для обивателя лишалась невідомою, ззовні спокійною, а головне – фактично безкровною» [16, с.127]. Аналізуючи зміну нарративу про «афганців» у засобах масової інформації у ході війни Н Авдоніна дійшла висновку, що протягом п'яти років «невідомі» солдати (радянські воїни) брали участь у «невідомій» війні та отримали доступ до публічного дискурсу у «пербудовчий» період, коли розпочалось «відкриття війни» для радянського суспільства [5, с.189].

Однак в офіційному листуванні, наприклад, – керівництва військової частини з батьками «афганців» у ході війни останніх представляли як гідних бійців, дякували за виховання синів. Одним із випадків був лист-подяка, датований лютим 1984 р., батькам волинського «афганця» В. Семенюка, якого командування представляло «мужнім патріотом радянської держави», що виконує «інтернаціональний обов'язок» [9]. Самого воїна за «добросовісне виконання свого військового та інтернаціонального обов'язку...» було нагороджено Грамотою ЦК ВЛКСМ [10]. Батькам воїна-«афганця» М. Мандзюка (також з Волинської обл.) у «похоронці» (офіційному повідомленні про загибель військовослужбовця) вказувалось: «З глибокою скорботою повідомляємо Вам, що Ваш син – Мандзюк Михайло Володимирович, виконуючи бойове завдання, був тяжко поранений і помер 18 квітня 1983 року, до кінця виконавши свій інтернаціональний обов'язок перед Батьківщиною» [19]. Приклади героїзму та самопожертви воїнів коротко відображаються в описанні їх подвигів. Наприклад, про загибель бійця з Вінниччини – молодшого сержанта А. Кабанова зазначалось: «23 травня 1985 року парашутно-десантна рота, у якій проходив військову службу гвардії молодший сержант Кабанов Анатолій Олександрович отримала бойове завдання – для забезпечення безпечного руху наших військ штурмом взяти пануючу над місцевістю висоту... При штурмі висоти молодший сержант Кабанов Анатолій Олександрович загинув. За проявлену відвагу та мужність при штурмі висоти він нагороджений Орденом «Червоної Зірки» (посмертно) [12, арк. 2]. «7 червня 1980 року взвод управління мінометної батареї, командиром якого був лейтенант Панченко Юрій Митрофанович виконував бойове завдання з висування до району виявлення «банди душманів». Під час висування взвод потрапив у засідку та був оточений. Зав'язався нерівний бій. Взвод майже увесь був знищений... Коли вони підійшли до пораненого лейтенанта, він, не бажаючи потрапити в полон, підірвав себе та ворогів гранатою». За здійснений подвиг лейтенант Панченко Ю.М. нагороджений Орденом «Червоної Зірки» (посмертно) [13, арк.9], – зазначено в описанні подвигу офіцера. Тобто, «афганці», які «захищали південні рубежі Батьківщини», «виконували інтернаціональний обов'язок» поставали героями своєї Вітчизни. Попри ідеологічне «оформлення» такого роду матеріалів приклади самопожертви бійців під час бойових дій не піддаються сумніву.

З приводу афганських подій, служби радянських військових в Афганістані та сприйнятті війни й «афганців» радянським суспільством воїни-«афганці» говорили: «Коли я повернувся, зі мною повернулось лише пів роти: від ста двадцяти – п'ятдесят п'ять чоловік; ...він був просто звичайною людиною, і його «просто» вбили і усе. І чому, чому про це ніколи не говорять так, як слід? «Просто» хлопці дев'ятнадцяти років гинуть і ніхто не знає чому і за що. А далі, те, що нам погано, наші цивільні люди просто не розуміють. Можуть зрозуміти люди, які воювали...» [11]. Інший «афганець» говорив, що неодноразово «піддавався критиці» з боку ветеранів Великої вітчизняної війни на предмет того, що той «нічого не бачив». «Я там всього в Афганістані був пів року. Потім мене комісували через поранення. Нехай я мало бачив, але я бачив «своє». Про Афганістан мало хто знає. Із того, що говорять по телевізору, я не бачив, щоб говорили правду. Навіть коли молодий солдат приходить туди, він не розуміє, що це таке, – продовжував «афганець». Вже в процесі, відслуживши місяців три-чотири, він починає розуміти, що таке війна, що таке Афганістан... Усвідомлення приходить тоді, коли починаєш розумітись у службі, коли починаєш розуміти для чого ти тут і що потрібно зробити, для

того, щоб не просто «покласти голову» заради «інтернаціонального і патріотичного обов'язку», а щоб і додому повернутись [11].

З огляду на те, що соціуму, в який повертались «афганці» з війни, не було відомо про її реалії та пережите радянськими бійцями (це могли знати близькі родичі «афганців» або такі ж «афганці» – їхні бойові побратими), останні ставали не зрозумілими громадськості. «Вдома, в селі, я довго не міг знайти собі місця... Не було кому «вилити душу». Хотілось інколи кричати: послухайте, все, що я вам скажу, правда! І став би розповідати все, що пережив в Афганістані від першого дня до останнього... Спробував кілька разів, але коли бачив, якими очима на мене дивляться – як на хворого, або як на брехуна, – зупинявся. Дуже прикро було», – зазначав про повернення «афганець» [1, с. 216]. Про наслідки такого стану речей говорив згаданий учасник бойових дій І. Соколов, указуючи, що «виходило так, що «афганці», котрі повертались додому, але не могли «вийти» із «тієї» реальності, не могли адаптуватись у суспільстві, у якому не було великої кількості людей з таким «життєвим досвідом», лишались не зрозумілими. «Вони не розуміють тієї ненависті, люті, яку «афганці» відчують, наприклад, до лицемірства... ті, хто пройшов Афганістан, залишався один на один зі своєю совістю. Оскільки, по поверненню багато хто із бійців був оптимістично налаштований, що «люди оцінять те, що ми там робили, те, що пережили. А виявилось, що ми були «не зручними» для людей [7]. Подібні спогади записані від іншого «афганця»: «Думав... Мріяв, як уперше буду ночувати вдома. Після всього... Поверталися ми з надією, що вдома нас чекають із розкритими обіймами. І раптом «відкриття»: нікому не цікаво, що ми пережили. У дворі стоять знайомі хлопці: «А, прибув? Добре, що прибув». Пішов на зустріч випускників у школу. Вчителі теж ні про що не розпитують...» [6, с. 127]. У свою чергу це призводило до порушення «соціальної взаємодії» між «афганцями» та рештою частиною суспільства, що становило проблему адаптації до умов мирного співіснування [17, с. 49].

Однак прибування з війни «цинкових трун», повернення самих бійців сприяло тому, що соціум розумів, що насправді відбувається в Афганістані. Значною мірою цьому сприяла «перебудовча» гласність, завдяки якій на шпальтах газет почали з'являтися відомості про проблеми воїнів, відношення до них з боку місцевих органів влади. Так, у 1987 р. редакція газети «Правда» опублікувала «звернення» громадян, які підіймали актуальні питання, пов'язані з Афганістаном. Зокрема, ковельчанин А. Шевченко – батько загиблого у 1986 р. Ю. Шевченка писав, що засоби масової інформації «дуже скупі, уривками, а подекуди нереалістично відображають події в Афганістані». «...Командування частини написало нам: «Ваш син Юрій Анатолійович з честю та гідністю виконав свій інтернаціональний обов'язок. За мужність та відвагу... Але чому не можна повідомити про це у нашій газеті? Висловили глибокі співчуття з приводу тяжкої втрати – передчасної смерті сина... Але ж мій син не помер – він загинув у бою», – продовжував батько, апелюючи до заборони вписати некролог у районній газеті, по місцю проживання [4, с.3]. Окрім цього, після поховання сина батько зіштовхнувся із тим, що йому відмовили у «сприянні» облаштування огорожі могили «афганця» [4, с.3]. Іншими громадянами також зверталась увага на увіковічення пам'яті бійців: заборону вказувати на пам'ятниках, котрі ставились за державний кошт, що боєць загинув в Афганістані; прояви бюрократизму та цинізму службовців на місцях – випадок із заміною другої групи інвалідності на третю бійцю, який втратив ногу в Афганістані, зазнав осколкових поранень і травми руки (її «перебило») [4, с.3].

Подібний до вказаного А. Шевченком випадку стався із вдовою «афганця» Б. Ковальова, матір'ю двох дітей, яка на прохання «підправити обеліск, який похилився» на могилі чоловіка, зіштовхнулася із «перепитуванням», «вимаганням» «довідок та актів», «переадресуванням» проблеми. Натомість – без «довідок та вказівок» її вирішили місцеві «афганці» [20, с.4]. «У м. Рівному шукали «зручний випадок» для того, щоб вручити працівнику заводу, «афганцю» медаль «За Відвагу», – вказувалось на випадок, коли військкомат передав нагороду у «військово-обліковий стіл» підприємства, а там –

«чекали свята». «І взагалі вручення – це не наша справа, а військкомату», – вважали на заводі [20, с.4]. На засилля бюрократизму вказували самі «афганці». «В Афгані легше розпізнати, чого в кожному із нас більше – хорошого чи поганого. І пам'ять про хороше бунтує, коли стикаєшся з теперішнім життям тут, в Союзі...»; «Перші дні мене дуже «тягнуло» назад. Туди, де справжня дружба та друзі. Туди, де немає бюрократизму та лицемірства, з якими доводиться зустрічатись тут» [1, с. 219]. Незважаючи на те, що цитовані рядки не конкретизують випадки, вони передають емоційно-психологічний стан учасників бойових дій, їх відчуття по поверненню з війни додому.

Організовано висловити свою думку з приводу наболілих питань воїни-«афганці» змогли лише у 1987 р. На зустрічі з першим секретарем ЦК ЛКСМУ В. Цибухом, яка проходила в рамках республіканського зльоту молоді «Дорогами слави», прозвучала низка питань та пропозицій. Зокрема, «воїнами-інтернаціоналістами» було підняте питання щодо необхідності створення нової правдивої телевізійної програми про армію. Як зазначалось, «Телевізійну програму «Служу Радянському Союзу» більшість воїнів-інтернаціоналістів вважають «казкою про армію» [26, арк.117]. Серед інших питань розглядали ситуацію із рівненськими побратимами, яким відмовили у проханні перейменування вулиці на честь загиблого земляка [26, арк.119]. Очевидно, що зустріч інтернаціоналістів з очільником комсомолу не вирішувала проблем категорії молодих людей, які брали участь у війні в Афганістані. Однак, з іншого боку, у питанні ставлення до «афганців» вона була знаковою: пропонувалося створення республіканської ради воїнів-інтернаціоналістів; більше приділяти уваги у телепередачах розповідям про воїнів-«афганців» та їхні проблеми; надавати допомогу у створенні музеїв воїнів-інтернаціоналістів, у вирішенні питань перейменування вулиць на честь загиблих «афганців», створенні їхніх бюстів та пам'ятників [26, арк. 118-119]. З іншого боку, – захід, на якому прозвучали «питання і пропозиції», відбувався не задовго до початку політичного врегулювання афганської війни, – у квітні 1988 р. були підписані «Женевські домовленості», а у травні – відбувся перший етап виводу ОКРВ з Афганістану. Щодо цього С. Червонописський зазначав, що дана постанова «запізnilась», як мінімум, років на сім», зазначаючи, що на той час десятки тисяч воїнів-«афганців» повернулися додому, а їхня самоорганізація і самоідентифікація розпочалась «заледве не з початком війни» [31, с.71-72]. Аналіз цих питань заслуговує більш детального вивчення. Разом із цим, маємо змогу відслідкувати за роками втрати в Афганістані. Так, до згаданої зустрічі 1987 р. в Афганістані гинуло за роками: 1979 р. – 86, 1980 р – 1484, 1981 р. – 1298, 1982 р – 1948, 1983 р. – 1446, 1984 р. – 2343, 1985 р. – 1868, 1986 р. – 1333 радянських військових, пам'ять яких навіть не було увіковічено [14]. До кінця війни ще загинуло у 1987 р. – 1215, 1988 р. – 759, 1989 р. – 53 військових [15].

Один із випадків обговорення проблем «афганців» зафіксовано Протоколом пленуму ЦК ЛКСМ України від 7 квітня 1989 р. «Воїн-афганець» А. Здоровцов, працівник заводу м. Путивля Сумської обл. говорив, що в останній час «афганці» відчують до себе інтерес зі сторони влади і комсомольських організацій, відзначаючи, що відбувся республіканський зліт воїнів запасу («афганців») та пройшов такий же захід в області, що, в свою чергу, сприяло роботі клубів воїнів-інтернаціоналістів на місцях. Однак, на відміну від «афганців» у великих містах, де «пробивається» матеріально-технічна база клубів, слабкою вона залишалась при клубах із «глибинок» [28, арк.168]. Серед проблем своїх побратимів «афганець» звернув увагу на випадок із намаганням товариша з Києва отримати житло. «Скільки обходив інстанцій – скрізь та ж відповідь: якщо не інвалід, значить, не звертайся. А як же так, якщо я двічі хворів «жовтухою» (хвороба Боткіна), тифом хворів? Ці питання нікого не цікавлять. У райвиконкомі сказали: приходь через п'ять років. Потім можеш стукати кулаком по столу і вимагати квартиру. За цей час ми зобов'язані тобі видати. Якщо не надамо, значить, ти можеш навіть до суду на нас подати» [28, арк.169-170].

На нашу думку, причина такого відношення, його систематичність або винятковість щодо воїнів-«афганців» у соціумі та зі сторони органів державної влади – предмет окремого дослідження. На думку учасника й дослідника цієї війни О. Ляховського, «упереджене відношення» до «афганців» могло «диктуватись» через таке ж сприйняття афганської кампанії у цілому: коли, на відміну від Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр., «афганська» не стала «загальною бідою всього народу», а лишилась «далекою і чужою», «невідомою та несправедливою» війною для суспільства, у яке повертались безпосередні її учасники [18, с.617]. Схожу думку чули від матері тяжко пораненого в Афганістані воїна: «Дуже довго нам (суспільству) не говорили про те, що в Афганістані наші хлопці воюють. І перший час, звичайно, і ми (сім'я) не знали, займались кожен своєю справою. Діти ще не піросли, не хвилювало, напевно. Однак, в цілому, й джерел у нас не було. Я коли перший раз побачила хлопця без руки, то подумала, що він потрапив в аварію. Але, оскільки, він був у військовій формі, – задумалась. А потім почали з'являтися відомості про те, що із Афганістану приходять поранені та привозять загиблих у цинкових трунах... Напевно, багато хто так як і я відносився до відомостей із Афганістану. Тому, що не всіх це стосувалось. Торкнулось мене – і я стала розуміти, що там відбувається. А може й через те, що ніхто «не хотів» тієї війни. Якби вона торкнулась усіх, якби вона проходила на нашій території і усі б приймали в ній участь, тоді б – усі по-іншому відносились до тих хлопців» («афганців») [11]. Схожу думку висловлював радянський партійний функціонер, який працював в Афганістані радником ЦК КПРС (1985-1987 рр.), фахівець у галузі соціальної психології та політології Д. Ольшанський. Проводячи паралелі між «в'єтнамським» та «афганським» синдромами, дослідник зауважував, що для американців, у свій час, «в'єтнамський синдром» був потрясінням усього суспільства, «синдромом провини» по відношенню до американських солдат, які воювали у В'єтнамі. Тому там «синдром» існував як «стан суспільства» та як «стан ветеранів», що кардинально відрізнялося від реалій радянського соціуму, для якого «афганський синдром» означав «соціально-неприйнятний, дезадаптивний стан психіки «афганців», котрий міг призвести до сплесків жорстокості та агресії» [12, с.15-16]. Після виведення військ з Афганістану, рішення про їх введення визнавалось таким, що заслуговує «морального та політичного осуду» [25]. Очевидно, що розтиражована «оцінка» комітету Верховної Ради СРСР з міжнародних справ, підтримана делегатами З'їзду народних депутатів (у грудні 1989 р.) у тогочасних реаліях «підкріплювала» статус «афганської» війни у суспільстві як «чужої», «прихованої», «не зрозумілої». Однак, це не робило кращим життя прибулих з Афганістану солдат. У 1990 р. «афганець», який у 1984 р. брав участь в одній із бойових операцій, серед іншого у спогадах записав: «...попав на операцію і після цього і під час доставки до госпіталю дізнався про такі події. Що з батальйону залишилось всього 70 чоловік, із них 40 – важкопоранені, а решта живі. В цьому бою загинули товариші із Ленінграду – Удальцов Коля, з Донецька – Бабич – зв'язківець, Шинкаренко О.О. – лейтенант, комбат Корольов, командир 1-го взводу Кутирьов і багато інших...Потім дізнався, що нас після цього бою вивозили і виносили 5 діб...І от до цього часу приходиться мені дорого платити за Афган, за те, що загубив здоров'я. Не шкода було б здоров'я, якщо б не говорили, що даром і нізащо» [14, арк.1-2].

Таким чином, серед проблем післявоєнної адаптації учасників бойових дій до умов мирного життя чільне місце займає «проблема виходу» із війни. У вирішенні якої чи не головну роль відіграють створені для їх умови соціальної адаптації суспільних реалій. Котрі для воїнів-«афганців» були важкими. Служба в Афганістані – участь у бойових діях, пережите та побачене на війні – ставали «катализатором дорослішання» для радянських військових, сприяли переоцінці їх життєвих цінностей. Натомість, замовчування, «перекручування» в радянському суспільстві афганської дійсності 1979-1989 рр. та ролі у ній радянських військових негативно позначались на «психологічних» настроях «афганців» Мали місце випадки, коли пережите військовими в Афганістані, самопожертва, отримані каліцтва, захворювання, втрати товаришів нівелювались у

соціумі, у який бійці повертались з війни. Разом із цим, до середини 1987 р. на державному рівні мало місце неналежне увіковічення пам'яті загиблих військових, явище бюрократизму та негативного відношення до «воїнів-інтернаціоналістів» та їхніх сімей, що не сприяло індивідуальній та колективній «самореалізації» ветеранів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Афганцы» ... // Знамя. 1988. № 7. С. 185-219.
2. «И она мне, проклятая, снится» // Коммунист Вооруженных Сил. 1990. № 9. С. 48-55.
3. «Мы не пыль на ветру...» // Коммунист Вооруженных Сил. 1990. № 15. С. 41-45.
4. «Я вас в Афганистан не посылал...» // Правда. 1987. № 217 (25204). С. 3.
5. Авдоница Н. Исполнившие интернациональный долг. Образ «афганца» в советских средствах массовой информации // Свободная мысль. 2015. № 5. С. 189-206.
6. Алексівич С. Цинкові хлопчики. Харків: Віват. 2016. 368 с.
7. Афган. Возвращение. URL: <https://rutube.ru/video/635d7268e840be26160781746247d3a2/>
8. Винокурова Ф.А. «Афганська колекція» архіву // Архіви України. 1991. № 1. С. 34-38.
9. Волинський краєзнавчий музей ІНВ. № 13863.
10. Волинський краєзнавчий музей КВ № 62775.
11. Вспоминая Афганистан. (СССР, 7 фильмов) 1988. URL: http://voenkhronika.ru/publ/vojna_sssr_v_afganistane/vspominaja_afganistan_sssr_5_filmov_1988/9-1-0-4198
12. Державний архів Вінницької області. Р – 6082. Оп. 1. Спр. 9. 4 арк.
13. Державний архів Вінницької області. Р-6082. Оп. 1. Спр. 20. 12 арк.
14. Державний архів Вінницької області. Р-6082. Оп. 1. Спр. 27. 2 арк.
15. Изгаршев В. Афганская боль // Правда. 1989. 17 августа.
16. Ковальков О. Пропагандистське супроводження радянського вторгнення до Афганістану // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки – 2014. Вип. 19. – С. 123-129.
17. Ломакін Г. Соціально-психологічні особливості процесу ресоціалізації учасників бойових дій // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2014. № 2 (2). С. 49-52.
18. Ляховский О. Трагедия и доблесть Афгана. Москва: ГПИ «Искона», 1995. 650 с.
19. Маневицький краєзнавчий музей ДМ № 793/1
20. Медаль вполголоса // Правда Украины. 3 февраля 1988 г. С. 4.
21. Мосейченко І., Криворучко М. Львів-Афган-Львів (1979-1989). Львів: «Добра книжка», 2005. 381с.
22. Ольшанский Д. Афганский синдром // Литературное обозрение. 1999. № 3. С. 9-18.
23. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. Москва: «Российская политическая энциклопедия», 1999. 383 с.
24. Сенявская Е.С. Войны XX столетия: социальная роль, идеология, психология комбатантов и посттравматический синдром // История. 1999. № 43. С. 39-72.
25. Сообщение Комитета Верховного Совета СССР по международным делам «О политической оценке решения о вводе советских войск в Афганистан» // Правда. 1989. 25 декабря.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1966. 144 арк.
27. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 1464. 210 арк.
28. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 2096. 207 арк.

29. Червонописький С. Наслідки воєнно-політичної спецоперації СРСР в Афганістані: соціально-політичний аспект. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-492-209-5/26.pdf>.

30. Червонописький С. Політичні та соціальні наслідки для України спецоперації СРСР в Афганістані 1979-1989 років і роль УСВА в їх подоланні. Монографія. Київ: «Медінформ», 2008. 156 с.

31. Червонописький С. Становлення «афганського» руху в УРСР (1980-1981 рр.) // Політичний менеджмент. 2005. № 6. С. 66-81.

REFERENCES

1. «Afgantsy» ... ["Afghans"] // *Znamya*. 1988. № 7. S. 185-219 [in Russian].
2. «I ona mne, proklyataya, snitsya» ["And she to me, damned, dreams"] // *Kommunist Vooruzhennykh Sil*. 1990. № 9. S. 48-55 [in Russian].
3. «My ne pyl' na vetru...» ["We are not dust in the wind ..."] // *Kommunist Vooruzhennykh Sil*. 1990. № 15. S. 41-45 [in Russian].
4. «Ya vas v Afganistan ne posylal...» ["I did not send you to Afghanistan ..."] // *Pravda*. 1987. № 217 (25204). S. 3 [in Russian].
5. Avdonina, N. (2015). Ispolnivshie internatsional'nyy dolg. Obraz «afgantsa» v sovetskikh sredstvakh massovoy informatsii [Doing international duty. The image of "Afghan" in the Soviet media] // *Svobodnaya mysl'*. № 5. S 189-206 [in Russian].
6. Aleksivych, S. (2016). *Tsynkovi khlopchyky [Zinc boys]*. Kharkiv: Vivat. 368 s. [in Ukrainian].
7. *Afgan. Vozvrashchenie [Return]*. URL: <https://rutube.ru/video/635d7268e840be26160781746247d3a2/> [in Russian].
8. Vynokurova, F.A. (1991). «Afhanska kolektsiia» arkhivu ["Afghan Collection" archive] // *Arkhivy Ukrainy*. № 1. S. 34-38. [in Ukrainian].
9. *Volynskiy kraieznavchyi muzei [Volyn Regional Museum]* INV. № 13863 [in Ukrainian].
10. *Volynskiy kraieznavchyi muzei [Volyn Regional Museum]* KV № 62775 [in Ukrainian].
11. *Vspominaya Afganistan [Recalling Afghanistan]*. (SSSR, 7 fil'mov) 1988. URL: http://voenkhronika.ru/publ/vojna_ssr_v_afganistane/vspominaja_afganistan_ssr_5_filmov_1988/9-1-0-4198 [in Russian].
12. *Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archives of Vinnytsia Region]*. R – 6082. Op. 1. Spr. 9. 4 ark. [in Ukrainian].
13. *Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archives of Vinnytsia Region]*. R-6082. Op. 1. Spr. 20. 12 ark. [in Ukrainian].
14. *Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archives of Vinnytsia Region]*. R-6082. Op. 1. Spr. 27. 2 ark. [in Ukrainian].
15. Izgarshev, V. (1989). Afganskaya bol' [Afghan pain] // *Pravda*. 17 avgusta [in Russian].
16. Kovalkov, O. (2014). Propahandystske suprovodzhennia radianskoho vtorhnennia do Afhanistanu [Advocacy of the Soviet invasion of Afghanistan] // *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Serii: Istorychni nauky. Vyp. 19. – S 123-129 [in Ukrainian].
17. Lomakin, H. (2014). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti protsesu resotsializatsii uchastnykiv boiovykh dii [Socio-psychological peculiarities of the process of re-socialization of participants in hostilities] // *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia*. № 2 (2). S. 49-52 [in Ukrainian].
18. Lyakhovskiy, O. (1995). *Tragediya i doblest' Afgana [The tragedy and valor of Afghanistan]*. Moskva: GPI «Iskona», 650 s. [in Russian].

19. *Manevytskyi kraieznavchyi muzei [Manevich Museum of Local Lore] DM № 793/1* [in Ukrainian].
20. Medal' vpolgolosa [A medal in a low voice] // *Pravda Ukrainy*. 3 fevralya 1988 g. S. 4 [in Russian].
21. Moseichenok I., Kryvoruchko M. (2005). *Lviv-Afhan-Lviv (1979-1989) [Lviv-Afghan-Lviv]*. Lviv: «Dobra knyzhka», 381 s. [in Ukrainian].
22. Ol'shanskiy, D. (1999). Afganskiy sindrom [Afghan syndrome] // *Literaturnoe obozrenie*. № 3. S. 9-18 [in Russian].
23. Senyavskaya, E. S. (1999). *Psikhologiya voyny v XX veke: istoricheskiy opyt Rossii [Psychology of war in the 20th century: Russia's historical experience]*. Moskva: «Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya», 383 s. [in Russian].
24. Senyavskaya, E.S. (1999). Voyny XX stoletiya: sotsial'naya rol', ideologiya, psikhologiya kombatantov i posttravmaticheskii sindrom [Wars of the 20th century: social role, ideology, psychology of combatants and post-traumatic syndrome] // *Istoriya*. № 43. S. 39-72 [in Russian].
25. Soobshchenie Komiteta Verkhovnogo Soveta SSSR po mezhdunarodnym delam «O politicheskoy otsenke resheniya o vvode sovetskikh voysk v Afganistan» [Report of the Committee of the Supreme Soviet of the USSR on international affairs "On the political assessment of the decision to bring Soviet troops into Afghanistan"] // *Pravda*. 1989. 25 dekabrya [in Russian].
26. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy (dali TsDAHO Ukrainy) [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]*. F. 7. Op. 18. Spr. 1966. 144 ark. [in Ukrainian].
27. *TsDAHO Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]*. F. 1. Op. 11. Spr. 1464. 210 ark. [in Ukrainian].
28. *TsDAHO Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]*. F. 7. Op. 18. Spr. 2096. 207 ark. [in Ukrainian].
29. Chervonopyskyi, S. *Naslidky voienno-politychnoi spetsoperatsii SRSR v Afhanistani: sotsialno-politychnyi aspekt [Consequences of USSR military-political special operation in Afghanistan: socio-political aspect]*. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-492-209-5/26.pdf> [in Ukrainian].
30. Chervonopyskyi, S. (2008). *Politychni ta sotsialni naslidky dlia Ukrainy spetsoperatsii SRSR v Afhanistani 1979-1989 rokiv i rol USVA v yikh podolanni [Political and social implications for Ukraine of the USSR special operation in Afghanistan in 1979-1989 and the role of the USVA in their overcoming]*. Monohrafiia. Kyiv: «Medinform», 156 s. [in Ukrainian].
31. Chervonopyskyi, S. (2005). Stanovlennia «afhanskoho» rukhu v URSR (1980-1981 rr.) [The formation of the "Afghan" movement in the Ukrainian SSR] // *Politychnyi menedzhment*. № 6. S. 66-81 [in Ukrainian].

Одержано 05.10.2018.